

Opšte karakteristike severoistočne Bosne i raspored neprijateljevih snaga krajem 1944. godine

Kako u planovima Vrhovnog štaba NOV i POJ, tako i u planovima nemačke Komande Jugoistoka značajno mesto zauzimala je severoistična Bosna. Za Vrhovni štab ovladavanje dolinom Drine i oslobodjenje cele severoistične Bosne bilo je od izuzetnog značaja, jer su se time obezbeđivala uspešna dejstva na glavnom pravcu udara, na Sremskom frontu s jedne, i slobodna teritorija zapadne Srbije, sa druge strane.

Za nemačku Komandu Jugoistoka držanje doline Drine i područja severoistočne Bosne nije značilo samo obezbeđenje prostora za izvlačenje delova Grupe armija »E« na sever preko Save ka Sremu ili ka Dravi i Mađarskoj, već i osiguranje istočnih granica marionetske Nezavisne Države Hrvatske, i stabilnost Sremskog fronta. Držanjem ovog prostora obezbeđivala se i važna saobraćajna linija Mostar - Sarajevo - Slavonski Brod, koja je mogla biti ugrožena prodorom snaga NOVJ u dolinu Bosne, kao i snabdevanje više od 200000 nemačkih vojnika i ishrana oko 24000 konja.²⁹¹

Karakteristika vojišne prostorije severoistočne Bosne

Severoistočna Bosna, kao operacijska zona Južne operativne grupe divizija, odnosno 2. armije, omeđena je rekama - sa severa Savom, sa istoka Drinom, s juga Krivajom i sa zapada Bosnom. To zemljište pretežno je srednjeplaninskog karaktera s planinama Trebavcem i Majevićem severno od reke Spreče prema Savi, i planinama Ozrenom, Konjuh, Javornikom i Javorkom između Spreče i Krivaje.

Južno od Save, njenom desnom obalom i u dubinu, pruža se širok i ravničast pojas koji predstavlja žitnicu severoistočne Bosne. To su Semberija i Posavina. Na taj ravničasti deo nadovezuju se Trebavac i Majeвица, čiji se obronci spuštaju prema Spreči. Taj prostor između Save i Spreče bogat komunikacijama, najplodniji je deo severoistočne Bosne, dobro obrađen i gusto naseljen. Dva rokadna puta s kamenom podlogom protežu se od Bosanskog Samca, preko Orašja i Brčkog do Bijeljine na istoku, dok drugi put, uglavnom, ide dolinom Spreče i povezuje Doboj, preko Gračanice i Tuzle, sa Zvornikom. Uzdužno od severa prema jugu, povezani su sličnim saobraćajnicama Bosanski Samac preko Modriče s Dobojem, Brčko - Gračanica, Brčko - Tuzla i Bijeljina - Zvornik.

²⁹¹ Isto, str. 1180.

Prostor između Spreče i Krivaje manje je komunikativan i, uglavnom, planinskog karaktera. Zemljište je, mahom, gusto pošumljeno, delom četinarskim, a delom stoletnim listopadnim drvećem. Preko njega vodi komunikacija koja se oslanja na komunikaciju Višegrad - Sarajevo. To je put koji od Sokolca preko Han-Pijeska vodi do Vlasenice a odatle se račva u dva kraka: jedan preko Šekovića izvodi na komunikaciju Zvornik - Tuzla, a drugi, preko Drinjače, ka Zvorniku. Druga, kraća komunikacija ide od Kladnja do Kreke.

U ekonomskom pogledu ta teritorija bila je krajnje iscrpljena dugotrajnom pljačkom i pustošenjem od okupatora i njegovih pomagača. Mobilizacijske mogućnosti su, takođe, bile male. Na tom prostoru mobilisali su svi, kako jedinice NOVJ, tako i kolaboracionisti i kvislinzi.

Severoistočna Bosna naseljena je stanovištvom srpske, hrvatske i muslimanske nacionalnosti, pa su se u toku rata sukobljavale i tri konfesije, tri crkve: pravoslavna, rimokatolička i islamska. Time se kontra-revolucija koristila za raspaljivanje bratoubičakog rata, tražeći u tome spas od narastajućeg narodnooslobodilačkog pokreta čija je široka platforma bila zasnovana na bratstvu i jedinstvu svih naroda, te socijalnoj i političkoj pravdi za sve, bez obzira na nacionalnu i versku pripadnost. Zbog takve politike NOP je na tom području imao sve više i više pristalica.

U razvijanju i učvršćivanju narodnooslobodilačke borbe i njenih tekovina, naročito veliku ulogu odigrao je Oblasni komitet KPJ za istočnu Bosnu sa Cvijetinom Mijatovićem Majom na čelu i drugim istaknutim partijskim radnicima na tom području. Veliku ulogu imali su i organi narodne vlasti - narodnooslobodilački odbori i Oblasni narodnooslobodilački odbor za istočnu Bosnu.

U toku narodnooslobodilačkog rata to područje imalo je vrlo značajnu ulogu. Ono je bilo od strategijskog značaja u planovima Vrhovnog štaba, jer je severoistočna Bosna povezivala istočne krajeve Jugoslavije sa njenim zapadnim delovima. Veze iz Srbije i Vojvodine išle su upravo preko tog područja. Ono je, ujedno, bilo i deo operativno-strategijske polukružne osnove s koje je Vrhovni štab ubacivao krupne snage u zapadnu Srbiju, naročito u završnim operacijama za oslobođenje Srbije. Preko Drine u septembru 1944. prešao je 12. udarni korpus NOVJ sa svojom 16. i 36. divizijom, kao i li. udarna (krajiška) i 28. udarna (slavonska) divizija koje će ući u sastav 12. korpusa.

Severoistočnom Bosnom protutnjale su mnoge najezde neprijatelja od kojih su najveće bile druga i šesta neprijateljeva ofanziva. Bilo je i kriznih situacija na tom području, ali su se jedinice NOVJ uvek obnavljale i izlazile iz borbi brojno jače i sa većim borbenim iskustvom. Tu su formirane pored 3. udarnog korpusa, 16. i 36. udarna (vojvođanska) divizija, kao i 12. udarni korpus NOVJ. Jedinice iz Srema u teškim situacijama za vreme jakih neprijateljevih udara, nalazile su utočište u severoistočnoj Bosni, prelazeći Savu. Ali, narod Srema nije ostajao nezahvalan narodu tog kraja, ratovima opustošenog i postradalog. Konvoji hrane, tople odeće i drugih potreba prebacivani su iz Srema u severoistočnu Bosnu da bi se zadovoljile potrebe jedinica NOVJ i izgladnelog naroda. I partizani zapadne Srbije nalazili su svoje utočište u severois-

točnoj Bosni, kao što je bio slučaj sa delovima Valjevskog NOP odreda početkom 1942. i Mačvanskim NOP odredom kasnije. Takva severoistočna Bosna dočekala je Južnu operativnu grupu divizija da s njenim 3. udarnim korpusom, iskusnom borbenom jedinicom, razbije neprijatelja i oslobodi sav taj kraj.

Neprijateljeve snage u severoistočnoj Bosni

a) Nemačke snage

Od kraja oktobra do kraja novembra 1944. na levoj obali Drine, na položaju od Zvornika prema Bijeljini, nalazila se elitna nemačka 1. brdska divizija, prvoformirana brdska jedinica nemačkog Vermahta.³⁰⁾ U beogradskoj operaciji ona se nalazila u sastavu Korpusne grupe »Fon Štetner« nazvane po imenu njenog komandanta, general-lajtnanta Valtera Štetnera (*Walter Stettner*) koji je bio ujedno i komandant 1. brdske divizije. Ta grupa razbijena je pod Avalom 18. oktobra od jedinica 1. armijske grupe NOVJ i 4. gardijskog mehanizovanog korpusa i 57. armije Crvene armije. U tim borbama je prepolovljena i izgubila je sve teško naoružanje, pa su se, probijajući se južno od Beograda njeni delovi jaci-
čine od oko 12000 vojnika prebacili 23. oktobra delom preko mostobrana »Jug« kod Šapca, a delom kod Obrenovca u Srem. Tada su se ostaci 1. brdske divizije i 117. lovačke divizije (čiji su delovi, takođe, bili u sastavu pomenute grupe) uputili 25. oktobra preko Save u dolinu Drine, i zaposeli levu obalu od Bijeljine do Zvornika sa glavnim snagama u ta dva mesta, a pomoćnim u selima Janji, Šepku i Kozluku. Na tom prostoru, po odluci Komande 2. oklopne armije (u čijem se sastavu nalazi 1. brdska divizija), oduzeto je sve teško naoružanje od ostataka 13. SS brdske divizije »Handžar« koja je sredinom jeseni 1944. bila razbijena od jedinica NOVJ. Deo vojničkog sastava koji su činili kvislinzi muslimanske nacionalnosti iz istočne Bosne razbežao se, deo se predao i pristupio jedinicama 3. korpusa NOVJ, a od preostalog ljudstva formirane su dve borbene grupe: jedna je upućena prema Zagrebu za obezbeđenje komunikacije Slavonski Brod - Zagreb, a druga prema Batini u sastav nemačkog 68. armijskog korpusa.³¹⁾

Zbog pogoršane situacije severno od Drave, u Mađarskoj, i na batinskom mostobranu glavnina 1. brdske divizije upućena je u Mađarsku, a manji delovi ubačeni su u borbu za batinski mostobran. Izvlačenje glavnine 1. brdske divizije završeno je 1. decembra 1944, posle čega su u dolini Drine, u rejonu Zvornika, ostali samo njeni manji delovi (1. bataljon 98. puka) sa zadatkom da prihvate nemačke jedinice koje su se nalazile u pokretu pravcem Užice - Rogačica - Ljubovija - Zvornik.³²⁾ To su bile znatne nemačke snage, dve kompletne divizije: 11. vazduhoplovna poljska divizija (komandant general-major Gerhard Henke) i zloglasna 7. SS brdska dobrovoljačka divizija »Princ Eugen«, pod komandom SS-brigadefirera (general-majora) Ota Kuma (*Otto Kumm*), kao i

³⁰⁾ Hubert Lanz, *Die 1. Gebirgsdivision 1935-1945. Zbornik NOR*, tom IV, knj. 30, dok. br. 82, 86 i 105; tom XII, knj. 4, str. 736, 1007 i 1013.

³²⁾ Isto, knj. 30, dok. br. 105.

delovi 117. lovačke i 1. brdske divizije koji su se kretali u marševskom poretku nemačkog 34. armijskog korpusa.³³⁾

Prednji delovi 34. armijskog korpusa izbili su u Ljuboviju 17. novembra a, već sutradan, 86. pionirski bataljon ojačan četom pešadije počeo je izgradnju porušenog mosta preko Drine kod Ljubovije.³⁴⁾ Do 21. novembra u Ljuboviji i Rogačici prikupile su se znatne snage iz sastava 11. vazduhoplovne poljske divizije, 1. brdske divizije i 117. lovačke divizije. U Rogačicu je pristigao i Štab 11. vazduhoplovne poljske divizije. Do 29. novembra, kada je most na Drini kod Ljubovije izgrađen, bio je formiran marševski poredak nemačkog 34. armijskog korpusa za prodor ka Bijeljini. Na čelu kolone, kao prednji odred, nastupala je Borbena grupa »Dauner«. Ona je dobila zadatak da otvori komunikaciju Zvornik - Bijeljina. Ostale nemačke jedinice nastupale su iza nje u marševskim ešelonima.³⁵⁾

U prvom marševskom ešelonu nalazila se glavnina 21. lovačkog puka (jedan bataljon ovog puka prešao je čamcima Drinu 26. novembra i smenio 1. bataljon 98. puka 1. brdske divizije u Zvorniku) 11. vazduhoplovne poljske divizije, 1. četa 11. protivtenkovskog divizionu i 2. divizion 11. artiljerijskog puka.

U drugom ešelonu maršovao je 22. lovački puk iste divizije s ostalim divizijskim delovima. Puk je bio upućen prema Drinjači gde je trebalo da prihvati borbene grupe »Fictum« i »Ajzele« koje su se nalazile u pokretu od Sokolca, preko Vlasenice, ka Drinjači i Zvorniku.

Borbena grupa »Dauner« izbila je pred Kozluk 4. decembra 1944.³⁶⁾

Iza 11. vazduhoplovne poljske divizije, kao poseban ešelon nemačkog 34. armijskog korpusa, kretala se istim pravcem 7. SS brdska dobrovoljačka divizija »Princ Eugen«, čiji će prednji odred preći Drinu tek sredinom decembra.

Prve jedinice iz sastava Grupe armija »E« prešle su Drinu kod Višegrada 11. novembra. To je bila prethodnica Borbene grupe »Šojerlen«, u čijem se sastavu nalazio ojačani bataljon »Šluterbah« (*Schlutterbach*)li. Jednovremeno sa prelaskom Borbene grupe »Šojerlen« preko Drine i pristizanja njenih prethodnica 22. novembra u rejonu Sarajeva, Komanda Jugoistoka planirala je da oslobodi komunikaciju Sokolac - Vlasenica - Drinjača - Zvornik. Tom komunikacijom trebalo je, kasnije, uputiti krupnije snage iz sastava Grupe armija »E«.³⁷⁾ Za otvaranje prolaza od Sarajeva ka Zvorniku određeni su motorizovani odred 11. vazduhoplovne poljske divizije (nazivan i Borbena grupa »Ajzele« po prezimenu komandanta 11. artiljerijskog puka) i borbene grupe »Fictum« (poznata i kao borbena grupa »Graf«), Jačina obe grupe bila je oko 5000 vojnika.³⁸⁾

Borbena grupa »Ajzele« prikupila se 23/24. novembra u rejonu Podromanije, a Borbena grupa »Fictum« kao drugi marševski ešelon, u

33) IstO.

34) IstO.

35) Isto, knj. 31, dok. br. 33, nap. 6. Most kod Ljubovije porušile su jedinice 27. divizije NOVJ prilikom zauzimanja Zvornika 12/13. septembra 1944. godine.

36) Isto.

37) Isto, knj. 30, dok. br. 90, nap. 17 i 18; tom XII, knj. 4, prilog br. 1, str. 1048.

38) Isto, knj. 30, dok. br. 118, nap. 2; knj. 31, dok. br. 146, nap. 65. Borbena grupa »Fictum« ili »Graf« nazvana je po imenu general-major Vafen-SS Grafa fon Ekštata Fictuma (*Graf Eckstadt von Filzthum*), komandanta SS policije u Albaniji.

rejonu Rogatice. Iz rejona Podromanije prednji odred otpočeo je nastupni marš 25. novembra. Sutradan je dostigao Košuticu, a 27. novembra Han-Pijesak. U Vlasenicu su prednji delovi ušli 2. decembra, dostigli Drinjaču 6. decembra, i tu se spojili sa prihvatnim delovima 11. poljske vazduhoplovne divizije te produžile prema Zvorniku.³⁹⁾

Tako su se u dolini Drine, početkom decembra 1944, našle nemačke snage jačine dve divizije. Te snage, koje je neprijatelj tada mogao odvojiti za ovladavanje tim pravcem, bile su dovoljne da savladaju otpor manjih snaga Južne operativne grupe divizija NOVJ (brojno slaba 28. divizija), koje su branile taj pravac. Drugih nemačkih snaga u severoistočnoj Bosni tada nije ni bilo.

b) Ustaško-domobranske i oruiničke snage

Krajem leta i početkom jeseni 1944. ustaško-domobranskim jedinicama na području tzv. Nezavisne Države Hrvatske naneseni su teški udarci. Mnoge jedinice su se raspale, a druge desetkovane. Poziv predsednika Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije i vrhovnog komandanta NOV i POJ od 30. avgusta 1944. upućen hrvatskim i slovenačkim domobranima, četnicima i ostalim kvislinzima da dobrovoljno pređu u redove NOVJ do 15. septembra 1944, posle kojeg roka će svi biti smatrani izdajnicima, izvedeni pred ratni sud i strogo kažnjeni, imao je, takođe, vrlo snažan uticaj na raslojavanje ustaško-domobranskih jeidnica.⁴⁰⁾ Zbog toga je 21. novembra 1944. izvršena reorganizacija ustaško-domobranskih jedinica na području NDH i, tom prilikom, stvoreno je 16 ustaško-domobranskih divizija. Skoro u svakoj od njih nalazio se po jedan ustaški zdruk (brigada) kako bi se sprečilo osipanje domobranskih jedinica.⁴¹⁾

Posle te reorganizacije locirane su u severoistočnoj Bosni snage 12. hrvatske divizije 2. zbornog područja. U njenom sastavu, 8. decembra, nalazili su se 12. ustaški zdruk i domobranski 3. gorski (brdski) zdruk, inače, bivši 10. posadni zdruk. Komandant je bio pukovnik Slavko Cesić. Njen stožer (štab) nalazio se u Brčkom.

Razmeštaj te ustaško-domobranske divizije bio je ovakav:

- 12. ustaški zdruk: Stožer zdruga s 1. bojnom (bataljonom) u Brčkom, 2. bojna u Kladnju, 3. i 4. bojna u Gračanici, 5, 6. i 7. bojna u luku reke Bosne i Save, a 8. bojna, kao posada jedinica, preko Save u Županji;

- 3. gorski zdruk »Bosanski planinci«: Stožer zdruga u Brčkom, delovi 1, 2, 6. i 7. bojne na sektoru Zvornik - Janja, 3. bojna na prostoru Puračić - Lukavac, 4. i 9. bojna u rejonu Gračanice, 5. bojna oko sela Mirićine, 8. bojna u selu Čeliću, i 10. bojna u Gradačcu.

Na širem prostoru Srebrenice, prema Drini nalazila se 2. bojna 8. hrvatske divizije.

Dvanaestoj hrvatskoj diviziji u slučaju potrebe, naravno, ako bi to dozvoljavale mogućnosti, mogle su da ukažu pomoć još tri ustaško-domobranske divizije: 3. hrvatska divizija koja se nalazila u zapadnom

³⁹⁾ Isto.

⁴⁰⁾ Isto, tom II, knj. 13, dok. br. 477.

⁴¹⁾ Isto, knj. 31, dok. br. 105, nap. 46.

delu Srema i u istočnom delu Slavonije, 15. hrvatska divizija iz doline Bosne i, 8. hrvatska divizija, raspoređena na prostoru Sarajevo - Rogatica - Sokolac - Vareš - Kakanj - Visoko.^{42'}

Pored ustaško-domobranskih formacija u severoistočnoj Bosni, dejstvovala je i jedna specifična kvislinška muslimanska vojna organizacija tzv. Zeleni kadar, koji je ime dobio po pripadnicima austro-ugarske vojske mobilisanim za vreme prvog svetskog rata u Bosni, a koji su bežali iz jedinica i s oružjem se skrivali po šumama oko svojih sela. Tada su »zeleni kadar« sačinjavali dezerteri iz rasformirane Domobranske dobrovoljačke pukovnije (Domdo) stvorene 1941/1942, ili iz drugih ustaško-domobranskih formacija u severoistočnoj Bosni, kao i oni koji su izbegavali služenje vojnog roka u Pavelićevoj Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. To je bila terenska vojna organizacija u kojoj su se, uglavnom, nalazili pripadnici muslimanske nacionalnosti. Njihove jedinice stvarane su oko muslimanskih sela kao zaštita od četnika, ali su bile neprijateljski raspoložene i prema jedinicama NOVJ. Saradivale su s nemačkim i ustaško-domobranskim vlastima.^{43'}

U severoistočnoj Bosni nalazila se i 4. oružnička (žandarmerijska) pukovnija (puk), čije se ljudstvo lociralo u žandarmerijskim stanicama, tj. u svim većim naseljenim mestima jačine od odeljenja do čete. Ti bezbednosni organi ustaške vlasti za vreme borbi protiv jedinica NOVJ priključivani su nemačkim i ustaško-domobranskim jedinicama na dotičnom prostoru.

c) Četničke snage

Četničke jedinice u severoistočnoj Bosni bile su krajem jeseni 1944. kao i do tada strogo teritorijalizovane jedinice. Bile su isključivo vezane za svoja operativna područja koja su se poklapala s teritorijom na kojoj je vršena mobilizacija i popuna četničkih jedinica, radi čega su i nosile nazive po imenima krajeva (regiona) ili mesta na kojima su dejstvovala. Na području severoistočne Bosne nalazila su se tri četnička korpusa: Majevički, Trebavski i Ozrenski - sva tri u sastavu Severne grupe bosanskih korpusa.

Majevički četnički korpus - Gorski štab br. 124 (komandant Potpukovnik Stevan Damjanović Leko) dejstvovao je na području Posavine, Semberije, Majevice i Birča. U svom sastavu imao je 4 grupe brigada: 1. grupa - Papračka, Birčanska i Sprečanska brigada; 2. grupa - 1, 2, 3, 4. i Leteća majevička brigada; 3. grupa - Semberijska, Semberijska leteća i Brčanska brigada i, 4. grupa - Podrinjska, Zvornička i Jurišna brigada. Pod neposrednom komandom Štaba Majevičkog korpusa nalazila se i Tuzlanska (Požarnička) brigada. Svaka četnička brigada imala je prema proceni oko 150-500 četnika, od kojih je samo jedna trećina bila na licu. Brigade Majevičkog četničkog korpusa kao i ostalih korpusa u severoistočnoj Bosni, bile su slabog borbenog morala, nepokretne i taktički nesposobne za ozbiljnija borbeno dejstva. U Korpusu je ukupno bilo oko 2000 četnika.^{44'}

^{42>} Arhiv Vojnoistorijskog instituta (u daljem tekstu: AVII), Fond ustaško-domobranskih dokumenata, k. 44. reg. br. 25-1/4.

^{43>} Zbornik NOR, tom IV, knj. 29.

^{44>} Zbornik NOR, tom IV, knj. 31, nap. 3.

Trebavski četnički korpus (komandant pop Sava Božić) djelovao je na širem području planine Trebavca. U svom sastavu imao je sedam brigada, od kojih su prve četiri nazivane trebavske, a ostale posavske. U Korpusu je bilo oko 1000 četnika.

Ozrenski četnički korpus (komandant Cvijetin Todić) nalazio se u širem području planine Ozrena. U svom sastavu imao je tri brigade: 1, 2. i 3. ozrensku brigadu, ukupne jačine oko 600 četnika.⁴⁵

Na prostoru oko Vlasenice nalazila se i četnička Vlasenička brigada Romanijskog četničkog korpusa, a na prostoru oko Kladnja četnička Kladanjska brigada Zeničkog četničkog korpusa.⁴⁶

Svi četnički korpusi u severoistočnoj Bosni nisu predstavljali sami za sebe neku veću snagu i opasnost za slobodnu teritoriju, čiji je politički, ekonomski, kulturni i geografski centar bila Tuzla, oslobođena još u septembru 1944. od jedinica 3. korpusa NOVJ. Opasnost se nadvila tek kada je oko 10000 četnika krenulo u nastupni marš iz jugoistočne Bosne prema Tuzli, početkom decembra 1944. Prikupljanje te četničke grupacije na prostoru Foča - Goražde - Čajniče krajem novembra i početkom decembra 1944. ima svoju predistoriju.

Početkom avgusta 1944. Operativna grupa divizija NOVJ (2. proleterska, 5. i 17. divizija) pod komandom general-lajtnanta Peka Dapčevića, sprovodeći opšti plan Vrhovnog štaba NOV i POJ za oslobođenje Srbije, forsirala je reku Ibar i izbila na južne padine Kopaonika odakle je trebalo da produži nastupanje u pravcu Toplice i Jablanice. Do teške borbe protiv četničke 4. grupe jurišnih korpusa došlo je 7. avgusta. Borba je vođena 7. i 8. avgusta i u njoj je Operativna grupa uspela da ovlada Kopaonikom i razbije tu najjaču i najborbeniju četničku formaciju u Srbiji jačine oko 9000 ljudi. Pretrpevši velike gubitke, povukli su se na prostor jugozapadne Srbije, gde ponovo ulaze u teške borbe na Jelovoj gori protiv 1. proleterskog korpusa NOVJ a zatim na Jablaniku i Medvedniku protiv 12. korpusa NOVJ, u kojima su, takođe, pretrpeli teške gubitke i povukli se prema Krupnju. S tom grupom nalazio se i general Draža Mihailović, koji je u posljednjem trenutku uspeo da se spase i da, krajem septembra, pobegne preko Drine u istočnu Bosnu.⁴⁷

Oslobođenjem Srbije četnici su bili primorani da napuste to područje u kojem su harali uz zaštitu okupatora skoro tri godine. Odlukom četničke Vrhovne komande tzv. Jugoslovenske vojske u otadžbini, bilo je predviđeno da se sve četničke jedinice iz Srbije, koje su izbegle zarobljavanje ili uništenje od jedinica NOVJ, prikupe na prostoru Ivanjice i Kraljeva i odatle upute u Sandžak gde je trebalo da stvore bazu u očekivanju iskrcavanja anglo-američkih trupa na jadranskoj obali. Pod četničkom komandom nalazili su se i ostaci Nedićeve Srpske državne straže koji su preformirani u četnički Srpski udarni korpus, ostvarujući sporazum Milana Nedića, predsednika kvislinške vlade Srbije i Draže Mihailovića, postignut prilikom njihovog susreta 13. avgusta 1944. u selu Ražani kod Kosjerića. Tako su četnici u drugoj polovini oktobra, zajedno s nemačkim jedinicama, otpočeli pokret kroz Sandžak u pravcu

⁴⁵ Isto, knj. 29, dok. br. 6, nap. 5, 6 i 10; knj. 30, dok. br. 86; knj. 32, dok. br. 70.

⁴⁶ Isto, knj. 31, dok. br. 76, nap. 7.

⁴⁷ Isto, tom XIV, knj. 4, dok. br. 6, 12, 16, 29, 31, 58, 59, 70, 74. i 75; Petar Višnjić, *Bitka za Srbiju*, knj. 1, str. 61-140 i 295-334.

jugoistočne Bosne na prostor Foča - Goražde - Čajniče, gde su počeli da pristižu u drugoj polovini novembra 1944. Početkom decembra na taj prostor stigli su i poslednji četnički delovi - ukupno oko 15000 četnika.⁴⁸

Na prostor Foče, Goražda i Čajniča pristigle su ove jedinice: Šumadijska grupa korpusa (1. 2. šumadijski i Požeški korpus 1. kragujevačka i Jurišna prateća brigada - oko 2000 četnika), Srpski udarni korpus (1. i 2. udarna i 3. divizija graničara s oko 2500 nedićevaca); Grupa korpusa Gorske garde (Oplenački, Kosmajski, Crnogorski i Zlatiborski korpus i 1. 2. i 3. četnička brigada - oko 2700 četnika); Rasinsko-toplička grupa korpusa (oko 15000 četnika); Južnomoravska grupa korpusa (takođe, oko 1500 četnika); Mlavsko-smederevska grupa korpusa (oko 600 četnika) i Javorski korpus; Avalski korpus (oko 300 četnika) kao zaštitnica četničke Komande za Srbiju, i Opšta rezerva četničke Vrhovne komande (Cerski korpus i Posavsko-kolubarska grupa korpusa - oko 2500 četnika).

Krajem novembra i početkom decembra na prostoru Goražde - Foča koncentrisali su se i 2. jurišni (1. i 2. mileševski i Drinski korpus) i Romanijski korpus, delovi Trebinjskog, Nevesinjskog, Zeničkog i Durmitorskog korpusa - ukupne jačine oko 2000 četnika.⁴⁹

U međuvremenu dok su se te četničke jedinice prikupljale na prostoru Foče, Goražde i Čajniča, Draža Mihailović je odlučio da glavnina tih snaga preduzme ofanzivnu operaciju ka severu radi ovladavanja tuzlanskim basenom, a pomoćnim snagama prema Jadranu gde se očekivalo iskrcavanje savezničkih snaga u Crnogorskom primorju i uspostavljanje veze s njima. Da bi to ostvario, Mihailović je formirao dve grupe četničkih korpusa: Severnu i Južnu grupu.

Severna grupa korpusa podeljena je u dve kolone (levu i desnu) sa zadatkom da izbiju na liniju reka Drinjača - selo Popovići - planina Javornik. Desna kolona sastava: Rasinsko-toplička, Južnomoravska i Mlavsko-smederevska grupa korpusa, Grupa korpusa Gorske garde, Timočki, Avalski i Javorski korpus pod komandom pukovnika Dragutina Keserovića, trebalo je da nastupa pravcem Goražde - selo Džimije - Han-Pijesak - Vlasenica - Šekovići, s tim što je desna pobočnica (Grupa

⁴⁸> U telegramu Komande Grupe armija »E« od 11. novembra 1944. komandantu Jugoistoka stoji:

»1. Grupa Marković (2500-3000), u sporazumu sa nem. vojskom, osigurava odsek Mitrovića - Raška (mesta uklj.) - Novi Pazar. Izviđanje protiv Bugara, Tita i Sovjeta. Do sada nije bilo ozbiljnih incidenata. Potrebna je opreznost.

2. Trifunović [Miroslav, četnički komandant za Srbiju] sa oko 10000 četnika Račića i Keserovića, uporedno sa nemačkim pokretima u rejonu Prijepolja. Pravac marša Foča. U početku učešća u borbenim dejstvima na nemačkoj strani (zaštita bokova). U poslednje vreme samo saputnici. Utisak: dokle god postoje zajednički interesi - uopšte mir. Ako vide mogućnost uspeha, bezuslovno treba očekivati prepad na nemački Vermaht, naročito na odvojene grupe.

3. Moli se da se dostavi rezultat pregovora DM [Draža Mihailović] - zastupnik Min. [istarstva] sp. [oljnih] posi, [ova Herman Nojhaber]«. (Zbornik NOR, tom XII, knj. 4, dok. br. 171).

U stvari, samo je postojala jedna mogućnost da se četnici okrenu protiv nemačkih trupa, a ta je bila vezana s eventualnim iskrcavanjem anglo-američkih trupa na Jadranu. U tom slučaju napadom na nemačke jedinice četnici bi pokušali da se rehabilituju za svu dotadašnju saradnju s okupatorima i da na taj način pokušaju da povrate poverenja zapadnih saveznika. Pošto do toga nije došlo - četnici su se do kraja rata borili zajedno s okupatorom protiv NOP-a i njegovih oružanih snaga.

⁴⁹> Zbornik NOR, tom IV, knj. 31, dok. br. 47, nap. 6.

korpusa Gorske garde) dobila zadatak da nastupa pravcem Jabuka - selo Mesići - Rogatica - selo Ferizovići - Zakomo - Veliki kamen. Leva kolona sastava: Srpski udarni korpus pod komandom generala Stevana Radovanovića, trebalo je da nastupa pravcem Ustikolina - selo Butkovići - selo Košutica - selo Drapnići - selo Žeravica.

Obe kolone počele su nastupni marš 4. decembra 1944. Draža Mihailović i četnička Vrhovna komanda nadali su se da će zauzimanjem tuzlanskog basena stvoriti plaedarm za upad četničkih snaga u Srbiju u proleće 1945. Oni su bili opsednuti iluzijom da je Srbija uz četnike i da će, rasplamsavanjem građanskog rata u Srbiji, uspeti da izazovu oružanu intervenciju zapadnih saveznika poput intervencije u grčkom građanskom ratu, kada je intervenisao britanski Ekspedicioni korpus pod komandom generala Ronalda Skobija u korist desničarskih i reakcionarnih snaga Grčke.

Južna grupa korpusa sastava: Šumadijska grupa korpusa, Kalinovička, Fočanska i 2. sarajevska brigada Romanijskog korpusa, Bilečka brigada Trebinjskog korpusa, Zenička brigada Zeničkog korpusa, delovi Durmitorskog i ostaci Nevesinjskog korpusa, trebalo je da razbije jedinice 29. udarne (hercegovačke) divizije NOVJ i da stvori četničku teritoriju, preko koje bi se povezala s anglo-američkim snagama u slučaju njihovog iskrcavanja u Crnogorskom primorju.⁵⁰⁾

To je bio plan četničke Vrhovne komande. Međutim, on se i na severu i na jugu završio pogubno po četnike.

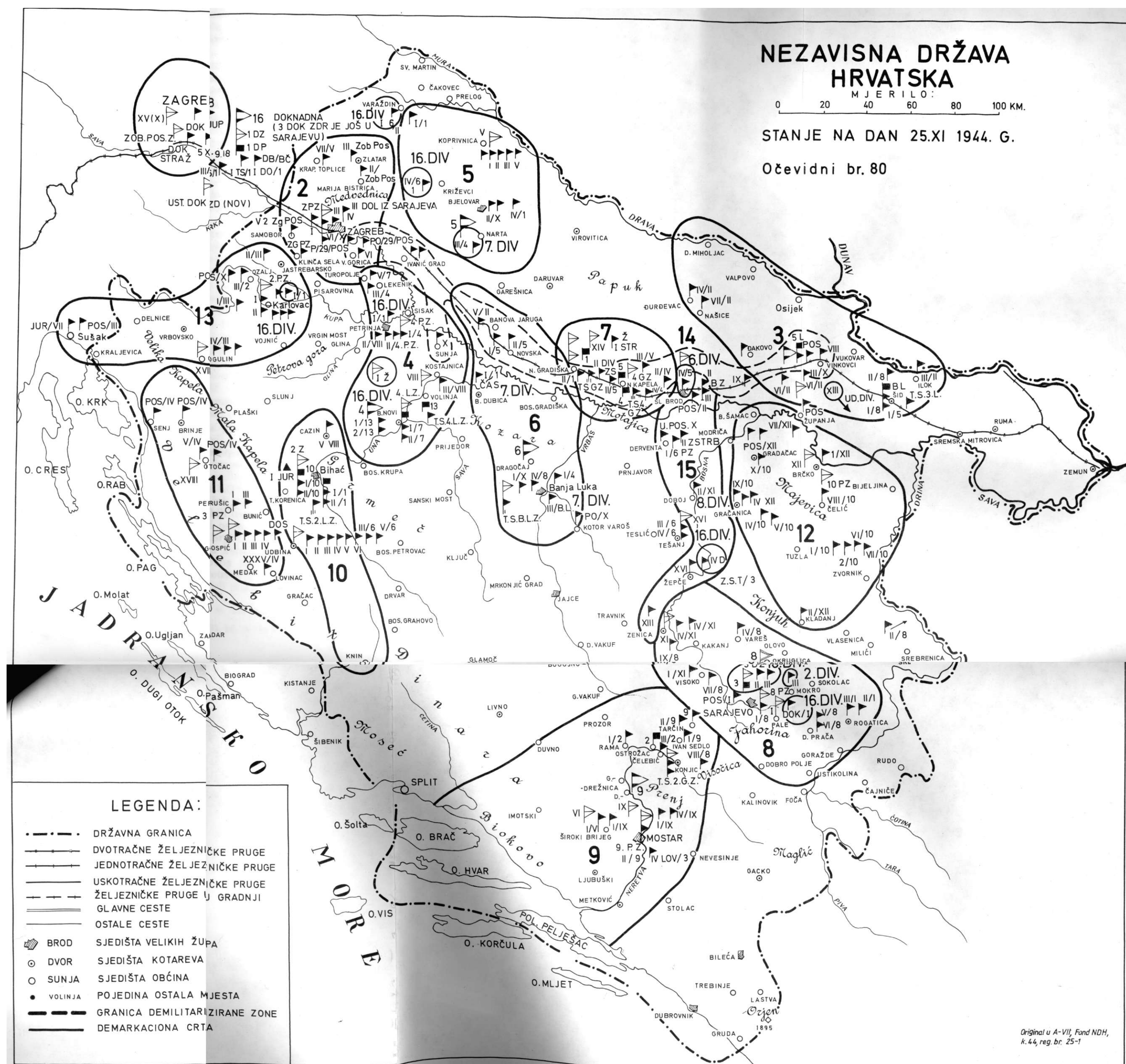
d) Belogardejske snage

Posle pretrpljenih poraza u Srbiji u borbama protiv jedinica NOVJ, delovi kvislinškog belogardejskog Ruskog zaštitnog korpusa povukli su se u jesen 1944. delom u rejon Travnika, a delom u severoistočnu Bosnu i na prostor Županje i Jamene. Tako su se Štab 1. pešadijskog puka i njegov 1. bataljon nalazili u selu Čeliću, a Štab 2. pešadijskog puka, njegov 3. bataljon i 2. bataljon 1. puka u Brčkom. Delovi 3, 4. i 5. pešadijskog puka nalazili su se u rejonu Travnika, gde su, krajem decembra 1944, uzeli učešća u nemačkoj operaciji »Lavina« koja je imala za cilj da se ponovo zauzme Travnik i obezbedi dolina reke Bosne sa zapadnog pravca."⁵¹⁾

Neposredno pred jedinicama Južne operativne grupe divizija NOVJ nalazilo se ukupno: oko tri nemačke divizije, jedna ustaško-domobranska divizija i tri četnička korpusa - jačine oko 50000 vojnika, ne računajući nemačke jedinice koje su nastupale početkom januara 1945. pravcem: Sokolac - Han-Pijesak - Vlasenica - Drinjača - Zvornik - Bijeljina - Brčko i četničkih snaga koje su dolazile iz jugoistočne Bosne.

⁵⁰⁾ Isto, dok. br. 44, nap. 2, dok. br. 47, nap. 6 i dok. br. 146, nap. 57.

⁵¹⁾ Isto, knj. 30, dok. br. 91 i 100; knj. 31, dok. br. 105, nap. 29 i dok. br. 145, nap. 2. Ruski zaštitni korpus formirao je okupator u Srbiji septembra 1941. U njemu su se nalazili emigranti iz carske Rusije, koji su posle oktobarske revolucije i građanskog rata napustili svoju zemlju i pobjegli u Jugoslaviju, pa su zbog toga i pripadnike ovog korpusa nazivali *belogardejcima*. Korpus je imao pet pukova. Brojno stanje Korpusa se kretalo od 12000 do 15000 ljudi. Posle razbijanja te kvislinške formacije u Srbiji, početkom jeseni 1944, i odstupanjem u istočnu Bosnu i jugozapadni deo Srema, brojno stanje Korpusa iznosilo je najviše oko 5000 belogardejaca. Komandant Ruskog zaštitnog korpusa bio je general-lajtnant Boris Štajfon.

Raspored ustaško-imnabranskih jedinica u tzv. "Ovisnoj Državi Hrvatskoj krajem novembra 1944.